

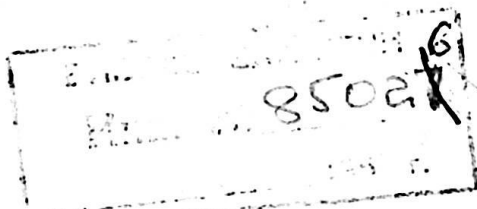
931
A52

АМАИЙ

АЛМАЙИ танланган асарлар

НАШРГА ТАЙЕРЛОВЧИ
СУБУТОИ ДОЛИМОВ

ТОШКЕНТ.

БАДИИЯ АДАБИЕТ НАШРИЕТИ

1965

УНУТИЛИБ КЕТГАН БИР ШОИР ҲАҚИДА

Тошкент энг қадимий, энг қўҳна шаҳар. Бу ерда қадим замонларда ҳам кўпгина ажойиб шоир ва ёзувчилар яшаб ижод қилганлар. Хислат, Камий, Гулшан, Авлоний, Ҳақирий, Мискин, Дилкаш Тошкандий, Дилафкор, Домла Тош Ҳаёл, Азизий, Ғуломий, Ҳиҷрат Тошкандий ва бошқа қатор шоир, ёзувчилар, тарихчи ва таржимонлар Тошкент қучоғида етишдилар ва ўзларининг ижодий ишлари билан катта бир адабий ҳаракат майдонга келтирдилар.

Қўқон адабий ҳаёти Махмур, Гулханий, Муқимий, Фурқат, Завқий каби демократ шоирларни, Хива адабий муҳити Мунис, Огаҳий, Комил, Рожий, Ҳолис, Аваз каби ажойиб шоирларни; Бухоро адабий ҳаёти Дониш, Шоҳин, Ҳайрат каби маърифатпарварларни ва бошқа қатор шоир ва адибларни тарбиялаб етиштирди ва булар халқни демократик руҳда тарбиялашда катта роль ўйнадилар. Тошкент албатта бундай адабий ҳаракатдан четда қолмади. Ўзбекистоннинг Россияга қўшиб олинishi натижасида Тошкент маданий марказга айланди ва адабий ҳаракатнинг ривожланишида муҳим роль ўйнади. Тошкент бошқа шаҳар ва музофотларда етишган шоирларга ҳам ўзининг маданий тараққиёти билан катта таъсир этди. Бу шоирлар ўз бадий асарлари ва публицистик мақолалари билан «Туркистон вилояти газети»га актив қатнашдилар. Шу билан бирга, Тошкентдаги адабий муҳит Қўқон, Хива адабий муҳити билан узвий алоқада бўлди. Хусусан, баёз ва девонлар нашр қилдиришда Тошкент биринчи ўринда турди. Иккинчидан, Қўқон, Хива шоирлари Тошкент шоирларининг ғазалларига ва аксинча, Тошкент шоирлари Қўқон, Хива шоирларининг ғазалларига мухаммаслар боғладилар. Бу эса ҳамма вилоятлардаги адабий ҳаракатларнинг бир-бири билан алоқадор

эканидан далолат беради. Бу адабий ҳаракат Тошкентда Мулла Фазлуллоҳ Миржалол ўгли Алмаий каби ажойиб шоир, олим ва моҳир таржимонини адабиёт майдонига олиб келди.

Мулла Фазлуллоҳ тахминан 1851 йил Тошкент шаҳар, Кўкча даҳа, Қўштут маҳалласида камбағал бўз тўқувчи оиласида туғилди. Отаси Миржалол бўзчилик қилиб зўрга рўзгор тебратар эди.

Фазлуллоҳ маҳалласидаги мактабда ўқиб, хат-саводини чиқарди-да, сўнгра Хазрати Имом яқинидаги «Муйи муборак» мадрасасида ўқиди. Шу даврдан бошлаб Фазлуллоҳда шеърниятга ҳавас уйғонади. Пенсионер Нодирхон аканинг айтишига қараганда, шу мадрасада бир бағи кўкнори яшар экан, у одам мадраса саҳнидаги тераклардан синиб тушган қуруқ шохларни териб, шу билан чой қайнатар экан. Фазлуллоҳ шу кўкнори билан ҳазиллашар экан. Бир кун кўкнори мадраса саҳнида ўтин териб юрган вақтида Фазлуллоҳ унга қараб шундай деган:

Бошига бир кичик латта чўлғаб,
Ўлгуча хор-зор кўкнори.
Алидан гарчи ҳеч иш келмас,
Чўп терарга ярор кўкнори.

Бу кўкнорига қаттиқ тегмабди ва Фазлуллоҳнинг хунук одам эканлигини юзига солибди, холос.

Фазлуллоҳнинг амакиси ўрта ҳол киши эди. Акасининг ўгли Фазлуллоҳнинг истеъдод ва қобилиятини кўриб, ака-ука маслаҳатлашиб, уни дин олими қилмоқчи бўлганлар.

Уша даврда Бухоро илм макони ҳисобланарди. Бироқ Бухоро мадрасаларидан дунёвий илмлар батамом чиқариб ташланган, «диний илм»дан бошқа ҳеч қандай «илм» ўқитилмас эди.

Фазлуллоҳ амакисининг ёрдамида Бухорога боради ва мадрасада ўқишни давом эттиради. Аммо амакиси унга доим моддий ёрдам бериб тура олмади. Шундан сўнг отасининг илтимоси билан вақфдан озгина ёрдам олиб туради. Фазлуллоҳ мадрасада ғоят оғир ҳаёт кечиради. Лекин у илмга қаттиқ берилади, мадраса ҳужрасида кечаю кундуз мутолаа қилади, форс ва араб тилларини мукаммал эгаллаб олади, хаттотликка ҳавас билан қарайди, хатнинг хилма-хил шакллариини машқ қи-

ладн, айниқса, настаълиқ шаклини яхши ёзидиган бўладн.

Фазлуллоҳнинг отаси онда-сонда 20—30 танга пул юбориб турар эди. Фазлуллоҳ моддий томондан ҳаддан ташқари қийналди. Отасига форс тилида шеърнй мактуб ёзди. Отаси бу мактубнинг мазмунига тушунмай уни форсхон бир муллага ўқитади. Мулла: «Хатнинг мазмунига қараганда, ўглингиз соғ-саломат, аммо кийинишга кийини йўқ, яланғоч экан, дарс вақтида мударриснинг ҳузурига чиқолмас экан»—деб мактубнинг мазмунини отасига айтиб беради. Отаси ўзини тутолмай, йиглаб юборади ва уйга келиб, бўз тўқийди-да, шу бўзни ўгли Фазлуллоҳга бериб юборади. Фазлуллоҳнинг азоб-уқубат билан мадрасани тугатади. Энди ўз ватани Тошкент шаҳрига қайтиши керак, аммо пул йўқ. Мулла Фазлуллоҳ Бухородан Тошкентга келаётган карвонларга қўшилиб, Тошкентга етиб келган.

Мулла Фазлуллоҳ Бухородан келгандан сўнг, отаси уни Тошкент шаҳар, Ҳофизқўйи маҳалласидаги бир дехқоннинг Собира исмли қизига уйлантириб қўяди. Собира, қизи Ҳалима¹ онанинг айтишича, ўқиган, оққорани таниган, аёл бўлган. У дастлаб уйда қизларни йиғиб ўқитган, шеърлар ҳам машқ қилган. Болалари кўпайгандан сўнг (Жория, Ҳалима, Пўлатхон, Назрулло, Саъдихон деган болалари бўлган), мактабдорлик ва шеърнависликни йиғиштиришга мажбур бўлган.

Алманий Бухородан қайтиб келгач, Шукрхон мадрасасида мударрислик қилган (пенсияонер Шотурсун Шомақсудовнинг айтишига қараганда Шукрхон мадрасаси ҳозирги табииёт музейининг ёнидаги бадний моллар ишлаб чиқарадиган саройнинг ўрни бўлган). Лекин шонр бу мадрасада узоқ вақт мударрислик қила олмади. Чунки у Бухорода ўқиб юрган кезларидаёқ мударрисларни, домла-имомларни ёқтирмас эди. Шонр Алманийда бундай кайфият диний илмларни пухта ўрганганидан сўнг янада кучаяди, хусусан, Тошкентга келгандан кейин, диний урф-одатларга салбий муносабатда бўлади: намоз ўқимайди, рўза тутмайди, реакцион дин аҳллари билан қаттиқ мунозардада бўлади. Бу, албатта, диндорларга ёқмади. Шонрдаги бу кайфият Тошкент қозилари, шарнат пешво-

¹ Ҳалима она ҳозир «Қияил У»бекистон» маҳалласи (собик Хотин кўприк). Илоҳий кўча, № 2 уйда туради. Неварачеварали, пирн бадавлат аёл. Угли Фахриддин Йўлдошев босмахонада ишлайди.

ларининг қулогига етиб турди. Шу муносабат билан Тошкент қозниси Умарбек отда кела туриб, йўлда Мулла Фазлуллоҳни кўриб қолади. Уни чақириб олиб: «Кўр Фазлуллоҳ¹, тинч юрасанми, йўқми?»— деб дағдаға қилган. Кўп ўтмай шоир Шукурбек мадрасасидан четлаштирилади, шундан кейин бу оташин забон шоир, тошкентлик қарияларининг айтишига кўра, рўзгор тебратинш учун хаттотлик қилади. Унинг асосий касби хаттотлик ва таржимонлик эди. Шоир хатни жуда чиройли ёзган, у вақтда Тошкентда матбаа бўлмаган. Китобга муҳтож кишилар Мулла Фазлуллоҳга айтиб ўзлари ёқтирган китобларни кўчиртирганлар. Шотурсун Шомаксудовнинг айтишича: Мулла Фазлуллоҳ Алмаий бир ўғил кўради, маҳалладаги ёш-яланглар унга ўғил кўргани учун ақиқа қилиб беришни талаб қиладилар. Алмаий бир кечда катта бир китобни кўчиради ва саҳофларга² олиб бориб сотиб, пулига ақиқа қилиб беради.

Мулла Фазлуллоҳ жуда ҳам хушхат бўлгани учун унинг кўчирган китобларини саҳофлар ва китобхонлар талашиб олганлар. Шоир Алмаий мактабда ўқитиладиган китобларни ҳам кўчирар экан.

Мулла Фазлуллоҳнинг хати «хати ноҳин» деб аталарди. Чунки хатни чиройли ёзиш учун қамиш қаламининг учини тез-тез текислаб туриш керак эди, шундай қилинмаса хат хунук ва чаплашган бўлиб чиқарди. Иккинчидан, Мулла Фазлуллоҳ китоб кўчириб, саҳофларга сотиб оиласини зўрға таъминлар, бунинг учун китобни тез-тез кўчириш керак эди. Қамиш қалам шоирнинг талабига жавоб бермасди. Бундан қутилиш учун у кўрсаткич бармоғининг тирноғини ўстиради. Уни текислаб, шу тирноғи билан китобни кўчирарди. Бу тирноқ Мулла Фазлуллоҳ Алмаийнинг хаттотлик талабларига жавоб беради. Мулла Фазлуллоҳнинг хати «хатти ноҳин» («тирноқ хати») деб аталишининг сабаби ҳам шундадир.

Мулла Фазлуллоҳ ҳар жиҳатдан етук одам эди. У ўз илми, фаҳми-фаросати билан халққа маълум ва ҳо-нржавоб шахс эди. Нозик фикрли, ақлли ва заковатли,

¹ Қиш кунларидан бирида онаси Фазлуллоҳни сандалга ётқизиб кўйиб, кир ювишга киришади. Гўдак эса тинирчилаб сандалга тушиб ётади. Шунда унчаг кўм атрофлари куйган ва чандиқ бўлиб битган. Шоирни «Кўр Фазлуллоҳ» дейишининг сабаби ҳам шундадир.

² Саҳоф — китобфуруш.

қобилиятли ва истеъдодли, ростгўй ва ҳақиқатчи бўлгани сабабли у «Алмай» таҳаллусли олади. Унинг забардаст олим эканлиги фақат Тошкентга эмас, Қўқон, Бухорога ҳам маълум эди: Нодирхон аканинг матлумотига кўра, Қўқонда бир эшон мадраса солдирган. Эшон мадрасага мударрис қидиртирган вақтида одамлар тошкентлик Мулла Фазлуллоҳни тилга олганлар. Эшон «гумбур» ароба юбортириб олиб кетган. Мулла Фазлуллоҳ Қўқондаги мадрасанинг ҳужрасида истиқомат қилган. Бир кун эшон шу ҳужрага кирса, Мулла Фазлуллоҳ оёғини узатиб, китоб ўқиётган экан. У эшоннинг ҳурматига ўрнидан турмаган. Эшон қаттиқ ранжиб, уни мударрисликдан ҳайдамоқчи бўлган. Бир кун эшон Қўқондаги уламоларни чақириб, катта зиёфат берган. Бу зиёфатга мулла Фазлуллоҳ ҳам иштирок этган, аммо пойғаҳда ўтирган. Уламолар абжадининг маъноси ҳақида мунозара қилганлар, аммо еча олмаганлар. Уламолардан бири Мулла Фазлуллоҳга мурожаат қилиб:

— Мулла Фазлуллоҳ, қани сиз нима дейсиз?— деб унинг фикрини сўраган

Шоир уларни ҳажв қилиб:

«Абжадининг абу жаднинг¹ билмас,
Каламани² биламан десанг куламан»—

деб жавоб беради. Бу уламоларга ёқмайди, хусусан, эшоннинг аччиги чиқади ва Мулла Фазлуллоҳни мударрисликдан бўшатади. У яна Тошкентга келади.

Алмай ажойиб шоир эди. У газал, мухаммас, рубой, чистон, қасидалар билан бирга ҳажвий асарлар ҳам ёзган. Улар шу вақтгача кўпроқ халқ оғзига юради.

Революциядан илгари Тошкентда пода боқадиган махсус кишилар бўлар эди. Улар кишиларнинг сигир-бузоқларини далага олиб бориб боқар, кечқурун ҳар кимнинг молини ўз уйига киритиб юборар эди. Кейин катта идиш кўтариб юриб мол эгасиникига кирар эди-да: «Оши ҳалола!» дерди, уй эгаси нима овқат қилган бўлса, шундан бир қосани подачининг идишига соларди.

Бир кун шоир Алмай Тошкент шаҳар, Қўқча даҳа қозисининг уйида ўтирган экан, кечки пайт эшикдан

¹ Абу жад — бобо, ота-бобо.

² Каламан — абжад ҳисобидаги араб алифбесининг йиғиндисининг бир қисми.

қозининг сигири кириб келибди, орқасидан подачи кириб «оши ҳалола» деган. Шунда ҳозиржавоб шоир:

«Эй подачи содда,
Бу шубҳали замонда
Қозини ҳовлисида
Оши ҳалоли қайда?»— деб жавоб берган.

Бу тўрт мисра шеър шоир замонасининг ойинасидирки. бунда даврнинг шубҳа билан тўлганини, ҳаётда қатъият, одамлар орасида бир-бирига ишонч йўқлиги, бир-бирини алдаши, мамлакат ҳукмдори, шарнат пешвосининг хонадонни ҳаром билан тўлгани фош қилинади. Юқоридаги тўрт мисра шеър халқ оғзидаги вариантдир. Лекин бунинг ёзма варианты ҳам бор: Шайх Сулаймон афанди Ўзбакӣ Бухорӣ «Луғати чиғатоӣи ва туркий усмонӣи» китобида Алмаӣи шеърларидан миқсола келтиради. Автор юқоридаги тўрт мисра шеърининг қуйидаги вариантини беради:

Бу шубҳали жаҳонда
Бешубҳа моли қайда?
Эй подачи содда,
Оши ҳалоли қайда?

Албатта, бу сатира тўрт мисра билан чекланмайди, бунинг бошқа бандлари ҳам бўлиши керак, аммо йўқолган, баъзларда учратмадик.

Алмаӣининг забардаст қалами замондошларининг диққатини жалб қилди. Машҳур демократ шоир Муҳаммад Амӣнхўжа Муқимӣи Алмаӣи ва унинг ижодиға самимият билан қаради. Филология фанлари доктори, профессор Ғулом Каримовнинг фикриға қараганда, Алмаӣи Муқимӣининг тошкентлик энг яқин дўстларидан бўлган. Муқимӣи 1887—1888 йилларда Тошкентға келиб, бу ерлик шоирлар билан танишган. Бу даврда Алмаӣи 37 ёшда эди. Ҳар иккала шоирнинг ҳаёти бир-бириға жуда яқин, яъни ҳар иккови қашшоқ ҳаёт кечирган.

Табиийдирки, Муқимӣи Алмаӣи ҳаётлик вақтида миёни Алмаӣи вафот этгандан кейинми, ҳар ҳолда унинг ижоди билан танишди, демократ шоир Муқимӣи Алмаӣи ва унинг ижодиға ихлос билан қарайди. Бу унинг

Алмайи ғазалларига мухаммас боғлаганидан яққол сезилади. Алмайининг машҳур «Ҳаёт» радибли фалсафий ғазал Муқимийнинг юрак дарди билан Ҳамоҳангдир.

Маълумки, Алмайи ҳам, Муқимий ҳам ҳаётни севган, ҳаёт гўзалликларидан завқланган, ҳаётни кўпроқ ўрганишга интиланган шоирлар эдилар. Улар асло тарқи дунёчиликни тарғиб қилмадилар. Ҳар икки шоир ҳаёт тўғрисида ўйлади ва уни бирмунча тўғри тушунди. Бу соҳада Алмайининг икки мисра шеърига Муқимийнинг уч мисра шеъри Ҳамоҳангдир:

Эй муҳаббат аҳлини жисмида жондур фикратинг,
Очсалар тил сўз демакда таржимондир фикратинг,
Бўлмаса юрмак тирик бир дам гумондир фикратинг,
Рағларимда қоним ўрнига ривондир фикратинг,
Пайкаримда оташи ишқинг эрур исм Ҳаёт.

Бу икки самимий дўст ҳаётга шунчалик интиласалар, ҳаёт уларни шунчалик бахтсизлик, тоғсизлик гирдобига судраб киради. Ҳар иккала шоирнинг бахти бир хилда вожгундир:

Ранж-меҳнат соғарин кимдулки даврон ютдурур,
Толсим ҳам нечаким ортуқча пинҳон ютдурур,
Чарх селисиз Муқимийга қачон нон ютдурад,
Алмайига баски бахти дам-бадам қон ютдурур.
Маргдур ширин қотида заҳидин аччиғ Ҳаёт.

Бу каби мисралар ҳар иккала шоирнинг фалсафий фикрларини, уларнинг эстетик қарашларини яққол ифода этади, ҳаёт гўзаллиги ҳақида ҳеч қайси шоирда акс этмаган ажойиб фикрлар баён қилинади. Бундай фалсафий фикрлар шоир Алмайининг «Этти» радибли ғазалларида яққол сезилади.

Фалак ҳар кимни аъло рутба қилса, бесабаб эрмас,
Қуёшни ерга киргизмоқ учун билғил баланд этти.

Шоир Алмайи ижодида ҳаётдаги адолатсизликка қарши нафрат ва ғазаб асосий ўринни эгаллайди, бу адолатсизликнинг ҳаётдаги гўзалликни сўндиришидан қайғуради. Бу эса Алмайининг эстетик дунёқарашини белгилайди:

Фалак кажравлигини шиквалар қилсам, тоғ эрмаским,
Хумога устихон ташлаб, чибинга таъма қанд этти.

Алманий ҳар томонлама етук шоир бўлган. У ҳам ўзбекча, ҳам форсча, ҳам арабча пухта шеърлар ярата олган. Шоирнинг ўзбекча «Этти», «Қилсанг-чи», «Хаёт», «Ярашур», «Ғамланмасун» каби газаллари, форсча «Хат», «Хандад» каби газаллари, қасидалари, рубоий ва чистолари бор. Шунингдек «Мухаммаси Алманий бар газали Ҳомий» асари ўзбекча, форсча ва арабча ёзилган. Шоирнинг Ғулом Ҳасан Орифжон ўгли босмахонасида босилган «Шарҳ мулло» китобига кирган «Ҳаза назму авзонул жумуъ-ли-қори Фазлуллоҳи — аш-Шошӣ тахаллуси Алманий тоболлоҳу сароҳу» (Бу назм — «Ҷамлар ўлчови» Қори Фазлуллоҳ тошкентликники, таҳаллуси Алманий...) сарлавҳаси остида босилган 80 мисрали шеър арабчадир. Бу шеър 1297 (1879—1880) йилларда ёзилган. Бунда шоир араб грамматикасини шеър билан баён қилган. Қисқаси Алманий ўз даврининг машҳур шоирларидан эди. Унга замондош шоирлар кўпинча ўз шеърларини кўрсатар ва ундан таълим олар эдилар. У ёш шоирларни тарбиялашга ҳам алоҳида эътибор берган.

Алманий араб ва форс тилларини мукамал эгаллаган ажойиб таржимон эди. Тошкентда ва Урта Осиёнинг бошқа шаҳарларида шоир Алманийдек пухта илмга эга бўлган шахс кам топиладди. Таржималарни ҳам гоят пухта қиларди. Энг қадимий ҳинд масалларидан бири, жаҳон адабиётида муҳим ўрин эгаллаган «Қалила ва Димна» асарини ўзбек тилига таржима қилди. Пенсионер Абдуғафур ота (Ҳақирӣ) ва Нодирхон акалар бу таржима ҳақида шундай ҳикоя қиладилар: Муса қози «Қалила ва Димна» асарининг мухлисларидан эди. Уни Алманийга ўқитиб, оғзаки таржима қилдириб эшитар эди. Муса қози Алманийдан «Қалила ва Димна»ни таржима қилиб беришни илтимос қилган. Алманий рози бўлган ва уйда таржима қилса, уч йилда, агар шаронт тугдириб берилса, уч ойда тугатажанини айтган. Муса қози унинг жавобига ҳайрон бўлган. Шунда Мулла Фазлуллоҳ сўзини давом эттириб: «Тақсир, ҳайрон бўлманг, уйда ишласам, болаларим, у йўқ, бу йўқ», деб ҳархаша қилади, мен албатта, уларни таъмин қилишим керак, таржимага босим ўтира олмайман, рўзгор ишига овора бўлиб кетаман!» деб жавоб берган ва Муса қозига ҳазил мутойиба қилиб:

«Уним йўқ, муним йўқ,
Кўчадан ҳам унум йўқ,
Айтишга ҳам уним йўқ,
Ейишга ҳам уним йўқ»—

деб ўз ҳолини изҳор қилган. Муса қози шоирни ўзининг меҳмонхонасига олиб кетган ва оиласини моддий жиҳатдан таъминлаб турган. Шоир Алмаий уч ойда ҳинд масали «Калила ва Димна»ни Анвар Сухайлий форс тилига таржима қилган вариантдан ўзбек тилига таржима қилди. Мазкур таржима 1898, 1901, 1913 йилларда Тошкентда уч марта нашр қилинди. Мулла Фазлуллоҳ таржиммага ижодий ёндошди ва XIX аср ўзбек тилининг бойликларидан мукаммал фойдаланди, хусусан, шоир Алмаий «Калила ва Димна» асаридаги ҳикматли сўзларни зўр бадий маҳорат, юсак услуб билан таржима қилди. У асардаги ҳикматли сўзларга ижодий муносабатда бўлган, шунинг учун ҳам биз уни мазкур тўпламга киритдик.

Мулла Фазлуллоҳ Алмаийнинг бу таржимасини ўзбек китобхони зўр қувонч билан қабул қилди ва шоир таржимонга миннатдорлик билдирди, бу таржимани ёшлардан тортиб кексаларгача севиб ўқидилар. «Калила ва Димна»нинг Алмаий таржимаси ҳозиргача ҳам қимматли адабий ёдгорлик саналади.

Шоир Алмаий бадий ижод соҳасида ҳам баракали ижод қилган. Қизи Ҳалима онанинг айтишига қараганда, Алмаий девон ҳам тузган, лекин унинг кимнинг қўлида эканлигини аниқлай олмадик. Ҳалима она 20 мисра шеърни ёд ўқиб берди. (Бу шеърни парчаи ҳам тўпламга киритдик). У бу шеърни Алмаийнинг «Маснавий шариф» деган асаридан парча эканини таъкидлади. Лекин шунинг айтиб ўтиш керакки, Ҳалима онанинг бизга ёд айтиб берган шеъри Жалолиддин Румийнинг «Маснавийси»нинг таржимасидан парчадир. Демак Алмаий Жалолиддин Румийнинг «Маснавийси»ни ҳам ўзбек тилига таржима қилган, аммо бу таржима ҳам йўқолган.

Шоир Алмаий ҳаётнинг оғирлигидан қирқ ёшни энг яхши умр деб ҳисоблаган. Унинг бир шеъри шундан далолат беради:

Умр агар қирққа етса маъмур бўлардим,
Яъни кўп умр кўрган бўлардим.

Шундай талантли шоир, истеъдодли арабшунос, олим, моҳир таржумон ўз даврида хор-зор бўлиб яшади ва ижод қилди. Ўтмишнинг машъум ҳаёти илғор фикрдаги шоир ва олимларга кулиб боқмади, халққа хизмат қилганлар ҳаётининг оғир мусибатларини бошларидан кечирдилар: Огаҳий, Гулханий, Махмур, Ҳозик, Мужрим, Аваз, Комил каби мутафаккир шоирлар азоб-уқубатда яшаганлар. Алмаий ҳам шуларнинг бири эди.

Мулла Фазлуллоҳ Алмаий 1312 (1894/5) йилда Тошкент шаҳрида вафот этди. У Қафқол Шоши (Ҳазрати имом) яқинига дафн қилинган. Мулла Фазлуллоҳ Алмаийнинг вафоти ҳақида Ҳотиф деган шоир 28 мисрали тарих ёзган. Бу Сайид Роқимнинг «Тарихи Роқимий — тарихи касира» номли китобининг охирида сақланади.

Мулла Фазлуллоҳнинг ҳаёти ва ижодини тиклашда тошкентлик қариялар бизга ўзларининг самимий ёрдамларини аямадилар. Улар шоир ҳақида дилларида бор фикр ва мулоҳазаларини автор билан баҳам кўрдилар. Хусусан, бу соҳада Ўзбекистон Фанлар академияси Пушкин номдаги тил-адабиёт институтининг собиқ илмий ходими, пенсионер Шотурсун Шомақсудов қўлида бор материал билан бизга кўмаклашди.

Бизнинг бу ишимизга яқиндан ёрдамлашган Бируний номидаги Шарқшунослик институтининг илмий ходимлари А. Жувонмардиевга, А. Носировга, Қ. Муродовга, Тошкент кексаларидан Ҳалима онамизга, Шотурсун Шомақсудовга, Нодирхон Аловуддиновга, шоир АбдулҒафур — Ҳақирийга, шоир Чустийга, Алмаийнинг набираси, босмахона ишчиси Фаҳриддин Йўлдошевга, Ислоҳ ота ва Назир оталарга самимий ташаккур билдирамиз.

СУБУТОЯ ДОЛИМОВ,

Филология фанлари кандидати,
доцент.

ҲАЁТ

Эй ҳаёли жоним ичра танда жон янглиғ ҳаёт,
Келки, сансиз талх бўлди жонима тотлиғ ҳаёт.

Рағларимда қоним ўрнига равондур фикратинг,
Пайкаримда оташи ишқинг эрур исниғ ҳаёт.

Ҳажрида тунларни ўткардим тирикдурман ҳануз,
Эй, ажабким, мунча ҳам бўлмиш манго қаттиғ ҳаёт.

Ашклиғ туфроғим узра руҳдек урғил нафас,
Бўлмағай нуқсон дамингдин тобса бир болчиғ ҳаёт.

Айбжў душманларим комига қилғунча асир,
Манга, эй тақдир, мақсудим будурким йниғ ҳаёт.

Умр агар хуш ўтса умри Нуҳ ҳам камдур вале,
Кўб узундур кўз юмуб очқунча кулфатлиғ ҳаёт.

Алмайиға баски бахти дам-бадам қон ютдурур,
Маргдур ширин қотида заҳридин ачиғ ҳаёт.

ЯРАШУР

Дедим: қулоғингга олтун исирға тақ, ярашур,
Деди: тешуклари оғрийди тор, майлигаму?

Дедим: сочингга улағил кумуш попук, ярашур,
Деди: белимга тегиб оғритор, майлигаму?

Дедим: қўлингга жавоҳир узук солғил, ярашур,
Деди: қўлимда сўнггок йўқ сиқор, майлигаму?

Дедимки кўксунгга гуҳардин айлағил маржон,
Деди: оғир на қилурман букор, майлигаму?

Дедим: ифакдин ўлан шоҳидин кийинг кўйлак,
Деди: бу оқ баданимга ботор, майлигаму?

Дедим: оёғингга кийгил қаро қиримдин кафш,
Деди: қабарса нетарман бекор, майлигаму?

Дедим: висолингла Алмайини қил меҳмон,
Деди: ойним урушур ҳам сўкор, майлигаму?

ҒАМЛАНМАСУН

Гуссадин, ёраб, муборак хотири ғамланмасун,
Қадди шамшоди малолат боридин ҳамланмасун.

Оҳуйн дашти Хўтан зоғи сиёҳи болу пар,
Шўридин сув ичмасун, яъни кўзи намланмасун.

Етмасун андуҳ илки доманининг гардиға,
Бодаи ишрат шакардек комиға самланмасун.

Базм бешамъи руҳи оламда равшан бўлмағай,
Бегули рўйи жаҳонда боғ хурамланмасун.

Нашъадин боши, қадаҳдин илки, гулдин домани,
Жилвадин қадди, табассумдин лаби рамланмасун.

Зоҳир ўлсун шомидин юз субҳ субҳидин нишот,
Ғунчасидин гул гули офатға мунзамланмасун.

Равшан ўлғай ахтарию комронлиғ шеваси,
Сояи сарен бошингдин Алманий камланмасун.

БАЛАНД ЭТТИ

Азал деҳқони қаддинг нахлини то сар баланд этти,
Муҳаббат риштасин кўнглум қуши бўйнига банд этти.

Бути номехрибоним масти лояъқил чиқиб ваҳким,
Бошимга секратиб хоки таним гарди саманд этти.

Бу кун ман ёрдин гар шиква қилсам айб қилманглар,
Ки ман жон бердиму ағёрни ул аржуманд этти.

Ямон кўз тегмасун, деб ҳуснига ул хўблар шоҳи,
Жамоли оташига донан холин сипанд этти.

Ҳама ушшоқ элин қатл этгали бебок жаллодим,
Қошидин тиг тортиб тор кокилдин каманд этти.

Фалак ҳар кимни аъло рутба қилса бесабаб эрмас,
Қуёшни ерга киргузмоқ учун, билғил, баланд этти.

Шакар лаблар табассум қилсалар кўнглунгни олдурма,
Мени йиғлатти аччиғ ҳар қачон гул нўшиханд этти.

* * *

Эй худо, қишни ёз қилсангчи,
Танчадин бениёз қилсангчи,
Қор ўрнига сабзалар чиқориб,
Қарга жойига ғоз қилсангчи.
Аҳмону, даҳмону, ажузингни —
Ҳаммасин бир жувоз қилсангчи.
Қишни умрини бир нафасча қилиб,
Ёз умрин дароз қилсангчи.
Ё совуқ биле қишни бир йилча .
Бир-биридин ароз қилсангчи.
Ё бериб сабр ила таҳаммулни,
Уд айшини соз қилсангчи.
Ё ситамгар жафочи ёримни
Бир манга дилнавоз қилсангчи,
Алмайидек қулингни, эй юзи гул,
Бир қараб сарфароз қилсангчи.

85026

Х А Т

Жуз қумошн атр жинсе нест дар дўкон хат,
Гайри мадҳ хати саводе нест дар девон хат

Чист аз фикри лабаш жуз тийра бахти ҳосилам
Бар лаби кавсар чи мерўяд ба жуз райҳон хат.

Пай ба рамзи диққати мазмун чу бурдам мў-бамў
Гайри мадҳ хати саводе нест дар девон хат

Баски абри сунъ борони латофат рехтаст,
Жуз бинафша сабза мумкин нест дар бўстон хат.

Инқадар диққат писанди, аз расон, Алмайи,
Зонки ҳусни норасон дошт бедилхон хат.

Таржимаси

Хат дўконнда атрдан бошқа матоъ (нарсa) йўқ, хат
Ҳиндистоннда (мушкнн) тимқораликдан бошқа
бўлмайдн.

Еримнинг лабини ўйлашимдан бахтим қора бўлди,
чунки
кавсар лабнда хатти райҳондан бошқа гнёҳ унмайдн.
Мен қийин, нозик маъноли сўзлар мазмунини камол

¹ Хат 1) қогозга ёзилган ҳарфлар 2) қош, кўз, мўйлов, юздаги қоралар

диққат билан ўргандим, бироқ китобларда хатни
мақташдан бошқа (сўз) ёзилмаган экан.
Модомки, санъат булути гўзаллик ёмғирини ёғдирар
экан, хат бўстонда бинафшадан бошқа (нарс)

кўкариши мумкин эмас.
Етуклик, диққатлиكنи севиш Алмаийда шундан пайдо
бўлдики, у (Алмай) норасо хатларни (кўп) ўқир эди.

* * *

.....

Маро то қазо жоми дар ке би паймуд,
Нагардид формиғ зи андуҳ хотир.

Зи омизинши ин груҳи жавоҳил,
Ба гирдоби жаҳлам чунон гашта доир,

Ки гўйи надонам саро аз сурайё,
На изломи музлим, на танвири нонр.

Шууру тамизам ба ғафлат мутовеъ,
Ба мулки вуқуфам шаҳи саҳв қоҳир.

Агар буди вожиб ба мумкин мусоҳиб,
Намуди ба имкони ў ҳукми нотир.

Фароғат ба банди ҳаминаша мунозеъ,
Вале гам чу хун дар замирам мужовир.

Дилам пора-пора аз ақволи аҳбоб,
Чи гўям худ аъдо афон маосир.

На ҳиммати буррам эн гардан алойиқ,
Нихам пой мардона андар жазопр.

Ба суккони онжо диҳам тарҳи улфат
Ки, беҳтар бувад гул аз ин бе басоир.

На буда маро қуввати нукта гўйи,
Ки бошад писандида назди ақобир.

Чу мактуб восил шуду кард хуррам,
Ба навъеки махмурро хамри хомир.

Бафаҳвон он нома самъан ва тоатан,
Баавни хитоби ту гаштам мубодир.

Эн ғам нафрате то бувад дар халойиқ,
Чу шоди шави дилнишини саросар

Таржимаси:

Менга тақдир онг пиёласини тутгандан бошлаб, дилим
қайғудан қутулмади.

Бу хил билимсиэларга аралашганимдан, нодонлигим
ғирдоби шундай айландики, на ердан кўкни ажратаман:
на қоронғилнк бўлиб қора, на ойдин бўлиб ёруғлик
дейсан.

Борлиқ сезгим ғафлатга қарам, ҳолимнинг бу
мамлакатиға хатолик подшоши ғазабли ҳоким.

Агар «мумкин» билан «вожиб» (бажарилиши мажбурӣ,
зарур бўлган нарса) биргалаша олганда эди, («вожиб»)
«мумкин» (даражасига қадар ўсишда) боғбонлик ўз
ҳукмини юрита оларди.

Хурсандлик мен билан ҳаминша жанжаллашадн ва лекни қайғу юрагимда қон каби яшайди.

Дўстлар сўздан дилим пора-пора, душманларим жонли илонлар (бўлгандан кейин), мен нима ҳам дея олардим.

Ғайратим йўқ-ки, бўйнимдаги алойиқ (алоқа, борди-келди), ипларини узиб ташласам-да, мард кишилардек орол жазирага қадам қўйсам (бош олиб кетсам).

У ер (жазира) итлари турғинлари билан улфатчилик йўлини тутиш, ваҳший ҳайвонлардан қўрқиш, бу кўрлардан хавфда бўлишдан яхшироқдир.

Улуғларга мақбул бўладиган чуқур маъноли сўз дейишга қувватим йўқ.

Бироқ хат келиб тегиб, шундай севинтирдикн, майхонадан тўйиб май ичган хумори одам каби бўлдим.

У номани эшитиш биланоқ, бўйсунуб мафҳумига кўра сенинг сўз таважжуҳинг ёрдамида тезлик билан ғайрат қилиб ишга киришдим.

Қачонки ҳалқ ғамдан жирканса, шодлик каби тўлиқ кўнгилли бўласан.

* * *

Гурурий хубий намегузорадки, бар ғуборам расад
гаҳат по,
На толсе каш барад насиме ба жилвагоҳат гаҳи тамошо.
Лабатки жон аст, майи равон аст ба лаълу ёқут шабиҳ
бошад,
Эи санги хоро агар тарошад сафед кўҳе дами Масиҳо.
Агар сабоҳам кунад табассум вагар дурахшад чирғи
анжум,
Намесароям жуз ин тараннум, наменамоям жуз ин
таманно.
Мукаррарат боду дар барат бод, мукаррарат бод,
муяссарат бод,
Сарири роҳат, қабойи иззат, наботи ишрат, зилоли
саҳбо.
Хароби шавқат эи баски гаштам, хумори чашми чу
турки мастат,
На дар сарам майли сайри гулшан на дар димоғам
ҳавойи мино.
Умеди васлат, ҳароси фаслат агар на бинам ва гар бу
бинам,
Ниҳод хорам ба жайбу доман рабуд аз дил шакибу ёро.
На бар жунунам асар ҳамоғуш, на дар фунунам натижа
бардўш,
Чи сеҳр дорад муҳаббатат кў накард ҳечам ҷағарки расво.

Матоъ — косид, хаёл — фосид, ҳасуд — ҳосид, замона —
муфсид,

Заданд кўси, раҳил сабрам, баунф карканд асир савдо.

Таржимаси:

Гўзаллик ғурури аёғинини ғуборимга тегизмоққа йўл
бермайди, бизда у толеъ йўқки, бир ёқимли меҳрибон
шамол томоша қилиш учун сенинг жилвагоҳингга олиб
борса.

Лабинг жондир, лаъл ёқутга ўхшаш қон томприда
юрувчи майдир. У лаъл ёқутни оқ тоғдан Масиҳо
нафаслари билан тарашлагандир (йўқса бундай силлиқ
бўлмасди).

Агар эрта тонг чиройини очса, агар юлдузим чиройини
ёндирса, бу гўзал нағмадан бошқа чалмайман ва бундан
бошқа орзу тилагим ҳам йўқ.

Роҳат тахти, иззат либоси, ишрат шакари ва соф шарбат
қайта-қайта қулайлик билан донм қўлинигга кирсин.

Сени кўриш иштиёқида хароб бўлдим, мастлик хумор
қилгандек, сенинг кўзингга кўзим хумор бўлди:
(натижада) на димоғимда май орзуси ва на бошимда
гулшан сайрининг хаёли бор.

Агар кўрсам ҳам, вагар кўрмасам ҳам сенинг васлинг
умиди ва айрилиқ хавфи юрагимни тирнайди, сабру
тоқатимни этак барига солиб олиб кетди.

На девоналигимга таъсир қилолди, на ҳунаримдан (бир)
натижа чиқди, унинг муҳаббатининг қандай сеҳри борки,
менга расвогарчиликдан бошқа нарсa бўлмади.

Матонинг бозори касод, (одамларнинг) хаёли бузуқ,
ҳамма бир-бирини кўролмайди, замоннинг (шу)
бузуқлиги меннинг сабр-тоқат карвонимни йўлга солиш
учун кўчириш довулини чалдилар, зўрлик билан савдо
(ғам-ташвиш)га асир қилиб бердилар.

ХАНДАД

Асири як лаби лаълам ки гар ханад шакар хандад,
Суҳан гӯяд, гуҳар борад бирезад гул, агар хандад.

Зи таклифи жунун охир ба расвонӣ алам гаштам,
Ки он шӯхи пари пайкар кунад бози магар хандад.

Ки ғайр аз ман ниҳода пой бар меърожи расвонӣ,
Касам дар шом агар бинад зи ҳайрат то саҳар хандад.

Ба осонӣ ба каф новардаам домони ин давлат
Ба ҳолеамки душман гиряду аҳбоб дар хандад.

Сивон акси матлаб нест дар дастӣ ману ибром,
Малак бар жойи омин з-ин дуои бе асар хандад.

Бурун меоварам аз сина оҳи сард гоҳе-гоҳ,
Чу шабнам об мекардамки он гулбарги тар хандад.

Мапурс, эй Алманӣ, аз тийрагии шомӣ идборам,
Баранги субҳи козиб тийра бахтам ҳар қадар хандад.

Таржимаси

Мен бир қизил лабга асирманки, агар (у лаб) кулса,
шакар томади, сӯзидан гуҳар ёғди, кулгисидан гул
тӯкилади.

Зора у шўх пари ўйнаб кулса деб, жунун буйруғини
бажариб, охир расволик билан танилдим.

Расволикнинг авжига мендан бошқа ким оёқ қўя
олибди, агар бирор киши шом пайтида мени кўраркан,
сахаргача кулади.

Бу давлат этагини мен осонлик билан қўлга киритганим
йўқ, шундай ҳолда менки, душман кўрса йиғлайди,
дўст кулади.

Мен дуога қўл кўтарсам, тилагимнинг тескариси бўлади,
Фаришталар менинг дуомга омин дейиш ўрнига
куладилар.

(Мен) дам-бадам юрагимдан совуқ оҳ чиқараман, у янги
очилган гул барги кулсин деб, шабнам каби сув бўламан.

Эй Алманй, бахтсизлигим шомининг қоронғулигини
сўрама,
Бахтим қанча кулса ҳам, субҳи козибга ўхшаш қорадир.

МУШОИРА

Агар ориф эрурсан дўст ғайридин эток силкит,
Жаҳонни бор-йўқидин қўлунг юв, кўзни юм, тур, кет.

Демишлар нуктадонлар: «Оч қорнинг-у, қулоғнинг тинч».
Бухорода агар хушвақт эрмасман — Бадахшон кет.

Муродингга агар етмоқ тиларсан саъйи кўб айла,
Ошуқ олчи қўпар аксар қилурлар гар они кирпит.

Кўнгул тинмасга қонди кунда юзминг орзу бирлон,
Ризо кўйинга то қўйғил қадам, ул орзу тарк эт.

Ямонлар кўмсалар қаддингни зарға, кўрсат истиғно,
Кўнгул тортар кишига суртул-у қўйнингни сандуқ эт.

Жаҳолат аҳлига ҳаргиз қўшулма то тирикдурсан,
Жаҳолат аҳлидин минг йўл фарзундур мисли хирсу ит.

Агар ҳар иш қилурсан ҳамроҳи ўзингга ўхшаш топ,
Кетар ҳар ёнга сакраб бурга, аммо қўлга тушгай бит.

Эмас мардуд ҳусн аҳли киёрлар гар ямоғлиғ тўн,
Дема маҳбуб саҳройи қилур гар кўйлагини чит.

Бу сўзларни дедилар Алманю Мир Фаттоҳий!
Тило суйи билан кўрган замон заррин қалам қил; бит.

¹ Мулла Фаттоҳ домла Тошгонт шаҳар, Гузарёши маҳаллалик бўлиб, Алманийнинг эрг яқин дўсти эди. Мулла Фаттоҳ домла Алманийнинг таржимаси «Қалала ва Димна»ни биринчи бўлиб кўчирган ҳаттот эди. Унинг кўчирган қўл ёзма нусхаси тузувчининг шахсий кутубхонасида. Бу мушоира Алмаий ва Мулла Фаттоҳиникидир.

РУҲИ РАВОНИМ

(Мухаммас)

Эй мусаффо синаси руҳи равоним сен мени,
Шаҳри ёрим, сен бегим, сен яхши жоним сен мени,
Кечаси шамъим, чироғим, маҳ нишоним сен мени,
Кундузи бўлгонда хуршиди жаҳоним сен мени,
Қиссани кўтаҳ қилай, оромии жоним сен мени.

То вужудим бўлди кулфатлиғ жаҳонға ошно,
Ҳам думоғим ичра осори шуури тобти жо,
Бўлмади ғам панжасидин бир нафас жоним жудо,
Эй юзи гул, ёсуман пайкар кўзи, қоши қаро,
Лутф қил, гар ўлдурурсан, меҳрибоним сен мени.

Булҳаваслик ишқа машраб элга баским кўб эмас,
Сарвини раъно қадии мутлақ менга марғуб эмас,
Гулистон рангин тамошоси манго матлуб эмас,
Сарв қадлик нозанин гулбарг худ маҳбуб эмас,
Сарв қаддим, ёсуманим, гулистоним сен мени

Эй тили ширин, сўзи оби ҳаёт, тиши гуҳар,
Қомати туби, юзи жаннат, лаби кавсар асар,
Ҳақ таоло раҳматидин халқ бўлмишсан магар,
Барча маҳбуб сенсен, лекин биза солғил назар
Тақягоҳим сен, иноним сен, паноҳим сен мени.

Ушбу ғам заңжиринга кўб муддат ўлдим пой банд,
Майл қилмас эрди манга ҳаргиз ул сарву баланд,
Шукрим бу тун висолигин қилибдур баҳраманд,
Ўртамизда ғайр қилча бўлса ҳам эрмас писанд,
Алмай сандин бўлак ким қадрдоним сен мени.

ЖОМИИ ҒАЗЛАЛҒА МУХАММАСИ

Зода ли энкру ман аштоқа илайҳи даҳаший,
Манаму то ба қисмат ҳама ошиқ-маниший,
Менга манзур эмас зуҳуд эли роҳу равнший,
.....
Ки бувад дарду ғамаш мойн шодию хуший.

Зола сабрӣ ҳазанан сола минал айни дамӣ,
Ким қилиб бахт мадад қолмаса ҳижрон алами,
Бўлса бир кеча муяссар манга тавфи ҳарамӣ,
Фаҳми розаш на кунам, ў арабий, маи аҷамӣ,
Лофи меҳраш чи занам ў қураший, ман хабашӣ.

Қиссан тавфи ҳарам аз мани побаст мапурс,
Аз карам ҳоли харобеки ба ман ҳаст мапурс,
Хор-хореки диламро бидаридаст мапурс,
Сифати бодан ишқаш зи мани маст мапурс,
Завқи ин май на шиноси ба худо то начашӣ.

То қазо чекди дилим сафҳасига меҳр рақам,
Тушмади бошима савдон таманнон Эрам.
Бас эрур орзуи равзаи Батхоу ҳарам,
Гарчи сад марҳала дураст зи пеши назарам,
.....

Ажабан лиссифали вал амалил олний-шон,
Мезанам наъран шавқи дари ў аз дилу жон,
Гарчи ораст бавайи ишқи мани хок нишон,
Зарраворам ба ҳаводорни ў рақс кунон,
То шуд ў шуҳран офоқ ба хуршедваши.

Ҳамчу ў нест ҳабиби мутаолӣ даражот.
Ки бувад душмани ў дар бари нори даракот,
Баски шуд ошиқияш зомини чандин баракот,
Маслаҳат нест маро серий азон оби ҳаёт,
Зоафаллоҳу биҳи кулла замонини аташӣ.

Алмайи хотирға хушлик эмас онча писанд,
Ки ғами бирла эрур кечаю кундуз хурсанд,
Булҳаваслар ишидир айшга бўлмоқ побанд,
Жомий арбоби вафо жуз раҳи ишқаш на раванд
Сар мабодат гар азин роҳ қадам боз каш.

Таржимаси:

Соғинган кишиمنىнг зикри (исми ва сифатининг
этилиши) менинг хайронлигимни ошириб юборди.
Мен қиёматгача худди шундай ошиқлик вазъиятида
бораман.

Зоҳидларнинг йўли ва юриши менга манзур эмас,

Чунки севганимнинг дарди, ғами менинг учун шодлик
моясидир.

Хафаликдан сабру тоқатим кетиб, кўзимдан қон оқадики,
бахтим мадад қилиб, ҳижрон алами қолмаса, бир кеча
унинг ҳарамини айланмоқ насиб бўлса. Унинг сўзлаган
сўзининг маъносини ўзидек фаҳмлайман, чунки у араб,
мен аҷамман.

Қандай қилиб мен унга муҳаббатимни изҳор қилайки, у
қурайший, мен ҳабашийман?

Ҳарам айланганининг қиссасини мен — оёғи боғлангандан
сўрама.

Менга шафқат қилмоқчи бўлиб, ҳолимнинг хароблигини
сўрама.

Муҳаббатнинг дилимни пора-пора қилганини сўрама.

Ишқи майининг кайфини мендек мастдан сўрама.

То шу майни ичмагунингча унинг завқини билмайсан.

Таажжуб бир кишиданки, ўзи пастда туриб, юқоридаги
умидга интилади. Мен хурсандлигимдан, жон-дилимдан
оҳ тортаман. Агар мендек хоксорнинг унга муҳаббати
айб бўлса ҳам, заррача офтоб нури тушганда қандай
ўйин қилгандек, мен ҳам севинганимдан рақс қиламан,
чунки у нур сочиш билан оламга машҳур бўлди.

Унга ўхшаган улуғ даражали дўст ҳеч ерда йўқ.

Унинг душмани разилликда қуяди,

Унга муҳаббат баён қилиш бир қанча баланд даражага
кўтарилишга сабаб бўлади.

Худо менинг унга бўлган ташналигимни ҳама вақт
ошираверсин.

Алмайнинг хотираси хурсандликни унча қабул
қилмайди, чунки (Алмай) унинг ғами билан
кечаю кундуз шоддир. Айшу ишратга берилмоқ —
булҳаваслар ишидир. Эй Жомий, вафоли одамлар
унинг муҳаббати йўлидан бошқа йўлга юрмайдилар.
Агар шу йўлдан қадамнингни узсанг, бошингдан жудо
бўлгин.

МАСНАВИЙ

(Жалолиддин Румийдан)

Тинглағил найни, ҳикоятлар қилур,
Ул жудаликдин шикоятлар қилур.
Ул мани қилгач наистондин жудо,
Халқи олам ичра бўлдим бенаво.
Беҳисоб синашда бор шарҳи фиरोқ.
Шарҳи қилсам, жумла дарди иштиёқ.
Гар киши ёд этса донм аслини,
Истагай ҳар рўзу шаб ул васлини.
Ман анинг ҳажрида қилсам нола-зор,
На қилай бадларга бўлдим соз кор.
Кимки дардим бирла бўлса ёрман,
Истагай синамда нур асрорман.
Сирри бу олам ва лекин дур эмас,
Нури бу кўзу қулоғинг дур эмас.
Маснавий ойинан асрор дил,
Маснавий анжимани асрор дил.
Маснавий дарди ниҳолларга даво,
Маснавий носур жонларга шифо
Маснавийдур маънийи дил ишқидур,
Маснавий ҳам жони, ҳам жонон эрур.

ҲИҚМАТЛИ СУЗЛАР

Шаҳаншоҳ яхшилангн доддур,
Анинг адлидин юрт ободдур,
Пушаймон агар бўлса ул додгар,
Бўлур зулминдин юрт зеру забар.

Синдурма талаб илкини суҳбат этогиндин,
Хилватда қўб ўлтурмаки, девона бўлурсен

Ушла жамият этогин, ишлағил,
Ҳеч иш ёлғузлик илон бутмоғой.

Низо андоғ солур ўтлар жаҳонга,
Ки ондин кўйгуси олам бориси.

Мансаб учун лоф урурлар баса,
Мол учун жаҳд қилурлар баса.

Қулоқ солма сўз деса соҳиб ғараз,
Ки кўнглидадур гинадин қўб мараз.
Бузар бир нафасда ики олами,
Парншон қилур хотири одами.

Фикр этарман ҳар на ким дунёда бор,
Яхши отдур яхшиларнинг ҳосили.

Адолат нури бирла юртларни қилди нуруни,
Адолат бирла равшан бўлғой ойнин жаҳонбони.

Ранятдин олма рноят қўлин,
Рноятга тобшур ранят йўлин.

Қўҳна ёрингни қўлингдин бермағил,
Янги ёринг бирла мажлис қурмағил.

Айш қил то кўз юмуб очғунча фурсат ўтмайин,
Келгуси фасли хазону навбаҳордин ўтгуси.

Айламасанг то қадаминг уствор,
Қўйима бир ишга қадаминг эинҳор.

Шоҳни суҳбатидин эт парҳез,
Куйдурур хасни, чунки шуълан тез.

Ҳасад ҳар ерда ёндурса аловни,
Қилур кул ҳосдин сўнгра бировни.

Бўйла демиш даҳрини дониш фани,
Экма ямонлиғки, ўрарсан ани.

Ситамгар зулмидин ёқти аловни,
Ўзин куйдурди-ю, яна бировни.

Хасмдин сўнгра бир нафас олмоқ,
Дема юз йил ҳаётдин яхши.
Хасмдин бир нафас қутулмоғлиқ,
Биэга жумла ҳаётдин яхши.

Шоҳлар суҳбатин қиёс этгил,
Қаъри йўқ баҳр аросида чўймоқ.

Бўйла дарёда хавф бирла хатар,
Ким яқинроқ эрур пушаймонроқ.

Уюлсун бад андешни кўзлари,
Ки айб ўлгусидур кўзига ҳунар.
Ҳунар бир бўлуб бўлса етмиш айб,
Қилур дўст ул бир ҳунарга назар.

Яхшилнғ этса киши, ул етгуси
Айласа гар энш ҳамул етгуси

Кўб энёда истамоқдин тий, ишларга энён,
Истасанг гар суднинг андозадин кўб истама.

Тамаъ баҳридин ўтким, балойи жон эрмиш,
Ки томеъ ҳар қаерда ҳар кишидин мунфил
эрмиш.

Шоҳдин тутмоқ вафо умид андоғдур киши,
Истағай сарву саҳнининг шохидин кўп мевалар.
Хушдур ул умреки ёру ошно бирлан ўтар,
Яхшидур улдулки ёри меҳрибон бирлан ўтар.

Егил зердастлар ғамин зинҳор,
Санга ҳам забардаст эрур рўзгор.

Дўстинг гарчи минг эрур камдур,
Душманиннг бўлса гар бир-у кўбдур.

Беҳирадким ўзгаларни ранжи бирла шоддир,
Истама андин вафоким барчадин озодин.

Кимки аслида бад умид эрур,
Яхшилнғ ул кишидин этма умид.
Чунки жаҳд ила бўлмағай ҳаргиз,
Бир қаро зогни қаноти сафид.

Мустамеъ сўзингни гар этмас қабул,
Қилмағил беҳуда кўнглини малул...

Хеч кимдин тутмағил панднинг дариг ва сўзлағил,
Мустамеънинг жонибидин гарчи фаҳм этсанг
қусур.

Тоғдин олмас қатрас, боронини ҳарғиз булут,
Гарчи етмас сангининг хорлиғи узра футур.

Ҳар неча саъй айласанг тилло учун
Зарни миқдорича бўлғай ғам фузун

Чиқмағил маккорликни томиға,
Тушқасен анда балонинг домиға.

Кимки хиёнатга қўюбдур аёқ,
Охири шарманди расво қилур.
Ҳийла йилондурки ики боши бор,
Неча зарар ҳар бири пайдо қилур.

Эмас мумкин халойиқдин чу қочмоқ,
На хилват эшигини юзга очмоқ.

Керакким яхши ҳамдам қилса ҳосил,
Ки суҳбатга ярашмас ҳар сияҳдил.

Душман доноки қасди жон қилур,
Дўстлиғидин яхшиким нодон қилур.

Макр шарри теккуси маккорға,
Ғадр бермас фойдадан ғаддорға.
Яхшилиғни ҳийладин тутма умид,
Бўлмағай ангур ҳанзалдин падида.

Арфа экиб дашт билан роғда,
Бугдой олғум дема ўрор чоғда.

Кўргуси икки жаҳонда яхшилиқ,
Кимки бўлғой нарм хую хуш қилиқ.
Йиқиб ул яғочким битар анда хор,
Ниҳолни ақил санга берса бор

Тутма суҳбат ямон биланки тутуш,
Гарчи пок ўлғосен падид айлар.

Офтобикки ер билан тенгдур,
Заран абр нопадид айлар.

Кўнгулда гуҳар асрор бордур,
Ва лекин тил уза мисмор бордур.

Гар забонинг бўлса санга роздор,
Тиғни бошинг билан йўтур иши

Чун ўзинг сиррингга маҳром бўлмадинг,
Узгалар гар асрамас, йўқтур ажаб.

Кимки санга халқни озориға фармон берур,
Мамлакатни душманидур, ўлдур аввал ўзин.

Ул ўтким ани ёндурдинг ҳасадин,
Неча оламни куйдурдинг ҳасадин.

Очма лабни агар қулоғинг бор,
Ким қулоқлик эрур бас девор.

Гар ниҳол шитоб ўтказсанг,
Бергуси меван пушаймонлиғ.

Улки яхшилиғ бировга истамас,
Яхшилиғни анга зинҳор айлама.
Ҳар ниҳолниким анинг йўқ меваси,
Кесмоғида фикр бисёр айлама.

Бировни гуноҳига ҳашм айласанг,
Уқубат қилурда кўб ўйла ани.
Ки дур синмоғи сахт осон эрур,
Агар синса бўлмас тузатмоқ ани.

Ямон бўлма, ямонга ёр бўлма.

Ямондур ёки чекгай халқ они жавридин меҳнат,
Ва ё яхши эрур меҳрин кўнгул бирлан
сўюбдурлар.

Агар яхши эрур эиндон меҳнатдин қутулди ул,
Ямондур гар халойиқ меҳнатидин қутулубдурлар.

Кимки кўча устига қўйгай тузор
Ўзи солғон ул тузор ичра аёр.

Яхшилик тухуми саодат берур,
Гар тикан ғасанг аёғингга кирур...

Чу душман қўлингга гирифтор ўлур.
Хирод ҳукми улким, амон бермоғил.

Ошно топғил андоғ ошно,
Ким қилур маҳшарғача аҳду вафо.

Хонаким девори бўлғай хишти хом,
Бир ики ёмғур била бўлғай тамом.

Ошноеским ғараз омиздур,
Дўст бўлмоқ душмани ангиздур.

Тамаъ қилмағил, ёй биродар, тамаъ,
Қилур хору, зору, харобу залил.
Ҳақиқат сўзини агар тингласанг,
Улуғликга билағил қаноат — далил.

Қаноат қил, ёй нафс, андакга ҳам,
Ки келтурғуси ҳирси бешак алам.

Қилур мардни нафс аммо раҳ хор,
Эсинг бўлса берма анга эътибор...

Кишиким илм ила бўлса товоғар
Не ғам гар йўқтур анго зару гуҳар.

Ҳар ерда расм меҳру вафо кўброқ ўлғуси,
Жамиятда ҳузуру сафо кўброқ ўлғуси.

Сувни қадрин не билурсен, сув лабида ўлтуруб,
Сувни қадрин даштларда ташна юрғондин сўра.

Кимки суҳбатни ҳақини билғуси,
Умрни ёрон учун сарф этғуси.
Ишда ёринг бўлмаса, кўб ғам әрур,
Ишки беёр ўлғуси ул кам әрур.

Кимки бордур кўнглида сидқу сафо,
Доманинг ушлаки бор анга вафо.
Майл ўл анга вафо қилса санго,
Жонини қалқони бало қилса санго...

Адувдин дўстлиғини тутма уммид
Ки, бўлмас жамъ ҳарғиз ўт билан сув.

Кимки меҳру аҳддин бегонадур,
Кўнгли ичра ошнолиғ бўйи йўқ.
Синаким тийра бўлди ғадрдин,
Анда худ меҳру вафоллиғ бўйи йўқ.

Қарилар сўзига қулоқ солмасанг
Надомат чекарсан, пушаймон бўлурсан.

Жароҳатким етар кўнглига тилдин,
Қилолмас ҳеч марҳам ани баҳам.

Яхшиларни суҳбати монанди мушк
Ким, насимдин етар жонга асар.
Ишлари дониш сари бўлгай далил
Сўзлари ҳикматга бўлгай раҳбар.

Душман қутулса сандин, андин қутулмағайсан,
Гар истасанг амонни, берма амон адувга.
Адув лашкарига чу тушса хилоф,
Сан ўз ханжаринг устига чек ғилоф.

Кимки қилур хасм сўзини қабул
Ранж чекиб оқибат ўлгой малул.

Яхши тadbир кўнгли ёрасига марҳамдур.

Душман агарчи бўлса кичик қилғил эҳтиёт,
Ани улуғ билиб ўз ишининг ғамин егил.

Адув лофи меҳру муҳаббат урар,
Демас дониш аҳли ани бўлди дўст.
Ҳамиша йилон бир табнатдадур,
Агар зоҳиран ташлоғон бўлса пўст.

Хасм доноки, офати жондур,
Яхшироқ дўстдинки нодондур.

Кишиким тааммулсиз айлар амал
Ямондур, эписдур, ҳалалдур, залал.

Яхшидур аҳду муҳаббат дўстларга бойламоқ,
Лек суди йўқ анинг ким аҳдига йўқтур вафо.

Хирсдурким барчанинг бўйнига солмишдур
тузоғ,
Ҳам ҳаромни молнинг меҳрида қўйдурғай аёғ.

Бевафолик ҳар қаерга солса рахт
Оқибат ул жойини вайрон қилур.

Муҳаббат әрур нарм шпру шакардин,
Адоват әрур сахт тийру табардин

Айла мустаҳкам ишингини, әй ўғул,
Ҳар на ким ҳикмат әли дер қил қабул.

Кичикким улуғқа ситез айлагай
Иңилғай чунонким яна қўбмағай

Гар кичикларнинг гуноҳидур азим,
Ҳам улуғлар афви андиндур улуғ.

Зулму бедоду ситамға назр қилғон ўзини,
Ўзига бир суд учун әлга талаб юз минг зиён.

Кимки ойнин зулм пеша қилур,
Ўзи ўз бўйиниға каманд солур.

Десанг ранжға бўлмағайман яқин,
Қулоқингга тақрил бу дурри самин:
Ки озарда душмандин эт өхтироз
Агар чанд кўрсатса лутфу ниёз.
Ки кин аҳлиға такя қилмоқ ямон,
Инонмоқ зиёндур, зиёндур, зиён.

Кимки енгиллик билан гар чекса тир,
Тишлағай илкнини-ю, қилғай дарнғ.

Шаҳки лаҳву тарабга юз қўйғай,
Ўз қўли бирла шаҳрини бўзғай

Ҳар нимаким ўзингга бўлмас писанд,
Тутма раво ўзгага, эй аржуманд.

Истасангким етмагай санга бало,
То қилолурсан ямонлиғ қиламағил
Чун ямону яхши етгай ўзингга
Уйла ўзингни, зиёналиғ қиламағил.

Кишиким халқга озори бордур, базмидини қочғил,
Ким ўтга кимки наздек ўлса куймоқ аҳтимолли
бор.

Истасанг кибрити аҳмар умр зоеъ бўлгуси
Айлағил деҳқончиликким сарбасардур кимё.

Бу дунёда дегил они хирадман —
Ким, англар жон билан гар десалар панд
Сухан гуҳар эрур, айтғучи ғаввос,
Қийинли бирла топғай гавҳари хос.
Бу мушкин ҳуққалар ичра ниҳони
Басе тобғунгдурур ёқут кони.

Эй ўғул, бўлғил оғирлик бобида монанд қўҳ,
Кимки тамкин бўлса кўб бўлғай анга кўброқ
шукуҳ.

Жафогар адув бўлмаминшдур амин,
Ки гарду хиёнатга айлар камин.
Агар зоҳирда ишлар ошнолиқ,
Вале ботинда қилғай бевафоллик.

Ҳукми султон алов била сувдек,
Бир нафасда жаҳон хароб қилур.
Бас шаҳаншоҳга раво эрмас
Ки, буюрмоқда изтироб қилур.

Ҳар кишиким зулмидин ханжар чекар,
Даҳр ўзининг они бирла бош кесар.

Ҳилм бирлан гар тавозуъга бўлурсан ҳамнишин
Бўлғуси душманларинг меҳру вафода ёргор.
Ҳеч кимга бу жаҳонда бўлма душман, эй писар
Токи кому орзуйингга юругой рўзгор.

Дўстликни йўлида собит қадам бўл хокдек,
Бўлмагил ҳар кўй ичра ҳар нафас ҳамчун сабо.
Кимки нокасдин тамаъ қилғай вафо,
Тол, терак шохидин истар самар

Кишиким амонатдин олса насиб,
Ямонлик агар қилса эрмас ажиб.
Ҳиёнат ямонлар ямонроғидур,
Ҳама айбларни энёроғидур.

Кимки ахлоқ зоҳири хушдур,
Ани ҳаргиз ямон гумон қилма.

Тарбиятдин қатра гуҳар бўлғуси,
Нофа қони мушк азфар бўлғуси,
Қимати йўқ оҳни беҳуда ҳам,
Киймёнинг саъйидин зар бўлғуси.

Кимки нокас эрур анинг асли
Даҳр тақлиби бирла кас бўлмас.
Сағ магасни чу айласанг мақлуб,
Қалби ҳам ғайр сағ магас бўлмас.

Эйки, ковларсан ситам бирла чуқур,
Оқибат бўлғай сени ўзингга гўр.

Кўрунушда Юсуфу, ичда бўри.
Берса асал комингга бениш эмас,

Марҳаматин роҳати бериш эмас,
... Қаронғу кечанинг поёни оқ.

Кимки кирдори ямондур, эй жувон,
Еткуси ўз жониға андоғ зиён.

Истасанг ким бўлгосен, эй дил, неку,
Бўл ҳамиша рост қору, рост хў.

Беҳунарға бериб баса зару сийм,
Ҳунар аҳлига парча нон бермас.
Садрда суфлалик ишнинг қошиға
Саҳв ила аҳли илм йўл топмас.

Амал асосини гар қўйсалар фаросатға,
Фароғат эшиги кўнгли юзига очиладур.

Фалакни бил ҳама нодонға бергуси давлат,
Сан аҳли фазл эмишсан — бу хуррам бас санго.

Шаҳки боронда тахт бирлан тож,
Касб аҳлига бўлгудек муҳтож.

Тобғил асбоб, сўнг таваккал қил.

Ҳар кишким зар йиғодур, жон берур.
Бошқа учун жонға зиён берадур.
Неча чекарсан биров газанд,
Озга қаноат қилу,— бўл аржиманд.

Бўлур дунёда чун осуда бўлмоқ,
Керакмас молға олуца бўлмоқ.

Кимки оқиллар сўзига қилса тобсѣ ўзини,
Етгуси охир муродин манзилига бегумон.
Улки олмас панд, ваъзингга қулоқ ҳам солмағай,
Йўқотиб матлабидин тобмағай харгиз нишон.

ШОИР ҲОТИФНИНГ АЛМАНИ ВАФОТИ
УЧУН ЕЗГАН ТАРИХИ

Маъдани фазл Қори Фазлуллоҳ,
Чун аз ин домгоҳи меҳнат рафт.

Мӯ зи мотам кушод модари фикр,
Тифли ашк аз паяш ба ҳасрат рафт.

Рӯ снях кард донишу бениш,
Аз пайи наъш ӯ ба ҳайрат рафт.

Дурри маъни ятим гашту хирад,
Пераҳан чок дар мусибат рафт.

Навҳа гар гашта аз паяш аҳбоб,
Хуни ҳасрат зи чашми ибрат рафт.

Ба ингар аз даври чархи кажрафтор,
Чи мусибат бар аҳли фитрат рафт.

Буд дар фақру фоқа чун ман фард,
Рӯзгораш баст ба усрат рафт.

Жой нон лаб газид хунҳо хӯрд,
Аз жаҳонаш ба ин қаноат рафт.

Мурду аз эҳтиёж лаб на кушод,
Сӯйи улво чу шахси ҳиммат рафт.

Аз жаҳон шуд ба як назар қонёъ,
Ҳамчу този нигаҳ ба суръат рафт.

Бамаосий агарчи буд далер
Охираш дар жавори раҳмат рафт.

Баҳри, таърихи соли реҳлати ў,
Ақл шуд лолу дил ба ҳайрат рафт.

Гуфт Ҳотифки Қори Фазлуллоҳ,
Аз хароба саройи ғафлат рафт.

Боз таърихи дигарам гуфто
Осию бенбо ба жаннат рафт.

Таржимаси:

Илму дониш манбаи бўлиши Қори Фазлуллоҳ бу
азоб-уқубатли, бевафо, фирибгар дунёдан кетди.

Фикр онаси соч ёйиб мотам тутди.

Кўз ёшининг гўдаги ҳасрат билан равон бўлди, (яъни
шоир Ҳотиф фикрни соч ёйиб мотам тутган онага, кўз
ёшини йиглаб онага эргашган болага ўхшатади).

(Кишилардаги) билим ва кўра олиш (туйғуси) юзини
қора қилиб (қорага бурканиб) унинг тобути орқасидан
ҳайронлик ҳолатда кетди.

Маъни дурдоналари етим қолди, ақл ёқасини йиртиб
охир мусибат билан кетди.

Ёр-дўстлари зор-зор йиғлашдилар,
ибрат кўзидан ҳасрат ёшлари тўкилди.

Тескарн айланувчи фалак гардишига назар қил: или
аҳлининг бошига қандай оғир мусибат келтирди.
У муҳтожликда ва қашшоқликда мен каби яккаю ягона
вди.

Бутун умри қийинчилик билан ўтди.

Нон ўрнига лабини тишлади, қонлар ютди, бу дунёдан
шу хил қаноат билан ўтди.

То ўла ўлгунча ҳам муҳтожликдан ҳасрат қилмади, ана
шу олий ҳиммати натижасида юксак даражага етди.
Бир боқишдаёқ дунёни кўра олди, билди ва билганидан
қаноатланди. Кўз қарашн тезлигида ўтиб кетди.

Гуноҳкорликда қанчалик қўрқмас бўлса ҳам, оқибатда
раҳматга сазовор бўлиб ўтди.

Унинг вафоти йилининг тарихини ёзишга ақл лол бўлди,
кўнгли ҳайратда чуқур ҳаёлга борди.

Тарихи учун Ҳотиф: Қори Фазлуллоҳ бу вайрона
ғафлат саройидан кетди, деди.

Иккинчи таърихи учун эса бу «бепарво гунаҳкор
жаннатга кетди» деди.

МУНДАРИЖА

Унутиланб кетган бир шоир ҳақида (Сўзбоши — С. Долимов)	3
Ҳаёт	13
Ярашур	14
Ғамланмасун	15
Баланд этти	16
Қилсангчи	17
Хат	18
Маро то қазо	20
Ғурурий хубий намегузоради	23
Хандад	25
Мушонара	27
Руҳи равоним	29
Жомий ғазалига мухаммас	31
Маснавий	34
Ҳикматли сўзлар	35
Шоир Ҳотифнинг Алманий вафоти учун ёзган тарихи	48